

Un poble ressorgit: Utxafava (Pla D'Urgell) al segle XVIII

Gaspar Feliu

Universitat de Barcelona

El poble d'Utxafava (avui englobat en el municipi de Vilasana, al Pla d'Urgell), apareix per primera vegada en la documentació el 1159, en una relació d'esglésies del bisbat de Vic (TORRES GROS, 1984: 18), dins dels dominis de la casa d'Anglesola. Després de diverses particions hereditàries, acabà formant part d'una petita baronia, creada entre 1278 i 1283 a favor de Ramon d'Anglesola, fill segon de Berenguer Ramon d'Anglesola-Butsènit, baronia formada pel terme d'Utxafava i el veí dels Obercs,¹ als quals s'afegiren aviat els pobles de Bellver (municipi d'Ossó de Sió) i Montroig (municipi dels Plans de Sió), que sembla que van passar a mans del fundador de la baronia per un laude successori (FELIU, 2004, en premsa).

El poble figura al fogatge de 1378 amb 12 focs a Utxafava i 2 als Obercs; en el de 1381 s'afegeix al conjunt com que en el fogatge anterior Bellver tenia 7 focs, hem de suposar que no hi havia hagut canvis entre els dos recomptes, d'altra banda tan pròxims. En el fogatge de 1497 no apareix, però al meu entendre es tracta del poble amb "nom de població il·legible" que figura entre Golmés i Bellver, amb 18 focs (IGLÉSIES, 1991: 236).² A partir d'aquest moment es perd el rastre del poble, que ja no figura en el fogatjament de 1515 (IGLÉSIES: 1998), si bé Bach afirma que hi va haver rector fins a 1526 (BACH, 1972: 52).

Com altres llocs despoblats de la zona, sembla per tant que la desaparició del poble no va ser causada per les epidèmies baixmedievales, sinó pel pes d'un endeutament acumulat de temps, que la guerra civil de 1462-1472 i els baixos preus dels cereals els anys posteriors al conflicte haurien convertit en insuporta-

1. Els Obercs o Aubercs, rebatejats també recentment com Oberts, és una corrupció dels Albergs, que era la denominació medieval. Dins dels Obercs s'inclouia una part de l'antic terme de la Novella; l'altra part, la més pròxima al Palau d'Anglesola, estava sota senyoria de l'orde militar de Sant Joan de Jerusalem.

2. També Bellver hauria crescut al llarg del segle xv, ja que figura amb 14 focs.

ble.³ En tot cas, el poble d'Utxafava consta com a despoblat al llarg dels segles XVI i XVII i la major part de les seves terres van restar llargament incultes o, com a mínim, no van ser objecte d'un conreu continuat.

Tanmateix, algunes terres es devien mantenir en conreu, sobretot a les zones més properes als pobles de Golmés (els Obercs) i Castellnou de Seana, com ho mostra l'existència al *Cobradorio* de 1783⁴ de terres que no paguen censos o que ho fan amb formes arcaiques;⁵ d'altra banda, segons Torres i Gros, les terres conreades a Sant Martí de Maldà, Castellnou de Seana i els termes rònecs de la Sinoga i Utxafava pagaven al catorzè (TORRES, 1984: 24).⁶ Però el 1710, quan va ser segrestada la baronia, Utxafava era considerat com a terme rònec.⁷ Durant aquests segles, el principal benefici que s'extreia del terme era l'arrendament de les herbes:⁸ segons declaracions del majoral de cal Coix d'Alins, un dels principals ramaders del Pallars (d'on sortiria la nissaga dels Castellarnau), al terme d'Utxafava hi "cabien", o sigui, hi podien pasturar, 2.300 ovelles;⁹ s'hi ha d'afegir que, com que les ovelles marxaven pel maig a la muntanya, el terme era utilitzat a l'estiu per a fer-hi pasturar bestiar gros, en especial eugues de cria.

A part dels censos, la senyoria territorial proporcionava al duc el delme de tots els fruits amb una quota que era del dotzè pels cereals i de l'onzè per la resta de fruits. També tenia dret al delme de llana i anyells a l'onzè, però d'aquest darrer només dels ramats "que es queden a la terra"; dels que pujaven a la muntanya només li pertanyia el mig delme, o sigui en vint-i-dosè;¹⁰ les herbes eren també propietat del duc.

3. L'endeutament era ja important el 1383, quan es produí un empenyorament dels béns dels habitants d'Utxafava i els Obercs, que el rei manaria sobreseure (el senyor del poble en aquell moment, Dalmau de Queralt, era el camarieng reial); ACA, Cancelleria, reg. 1370, fol. 23, de primer d'abril de 1383, i reg. 2071, fol. 155 vº, de 9 de juny de 1383. Per la caiguda dels preus del blat a final del segle xv (ARGILÉS, 1995).

4. *Cobradorio de todas las rentas, Diesmos, censos y otros derechos que percibe el Excmo. Señor Duque de Sessa etc. en sus Baronías de Bellpuig y Lliñola, formado en 1783*. Biblioteca de Catalunya, manuscrit 1194. El *Cobradorio*, format sobre el capbreu de 1775, perdut, és la principal font per al coneixement de la situació a final del segle XVIII i permet també deduir aspectes de la posada en conreu anterior de terres.

5. Gallines, quantitats de blat o simples tasses d'aigua. Em referiré a aquestes terres més endavant, en parlar dels censos.

6. Possiblement no es tractava d'establiments, sinó d'arrendaments "a beneplàcit", tal com es conreaven les terres de diversos termes rònecs pròxims (FELIU, 1991: 72).

7. Tot i que Bach afirma que, segons el "llibre de les valies" de 1696, hi havia 13 cases entre Utxafava, la Novella i els Obercs; com que l'autor no sempre és de fiar, més aviat m'inclino a pensar que hi podia haver tretze emfiteutes o conreadors en aquests termes. (BACH, 1972: 173).

8. L'arrendament de les herbes tenia dos components: la quantitat pagada per l'arrendament i el delme dels anyells.

9. ACA, Reial Audiència, Plets Civils, núm. 1378. Lamentablement el plet, de gran extensió, no està foliat.

10. De fet, el duc només tenia el delme d'Utxafava, mentre que el dels Obercs pertanyia a la "Venerable unió de preveres de Bellpuig", però per acord antic es delmava en conjunt: dels primeres 500 anyells rebia el delme la Unió i la primícia (un de cada 33) el senyor; de la resta, a la inversa.

La recuperació del poble

Les primeres notícies certes de la recuperació dels conreus a Utxafava procedeixen d'un plet instat per Antoni Desvalls i Vergós, senyor del Poal, contra el duc de Sessa,¹¹ senyor de la baronia de Bellpuig i per tant del terme d'Utxafava.¹² La notícia és de 1700, però el plet i les seves causes bé havien de ser anteriors; Desvalls reclamava com a pròpia la jurisdicció civil i criminal, mer i mixt imperi de la partida de Sarcènit, amb facultat d'establir les terres i de disposar de les herbes i pastures. La raó de la reclamació era la concessió feta pel duc a Pere Gomar, candeler de cera de Bellpuig, de tres peces de terra de 10, 8 i 2 j respectivament, just a la boga del terme, en territori que Desvalls considerava com a propi, i que deia que Gomar conreava feia quatre o cinc anys.¹³

No puc dir amb certesa si aquest Pere Gomar era el mateix Pere Gomar o de Gomar i Tarroja¹⁴ que l'any 1695 rebia de mans de Francesc Pasqual de Llar i de Cadell, comte de Llar, procurador del duc de Sessa, un important establiment a Utxafava, que significà l'inici de la recuperació del poble. Aquest fet ha quedat perpetuat amb la denominació de la "Casa Vella" per a la casa construïda com a resultat de l'esmentat establiment. La cessió feta a Pere de Gomar, comprenia tots els corrals i estables, fems i coberts que el duc posseïa al terme ròneg d'Utxafava, amb la condició que corrals i coberts, així com els dos coberts de 80 per 40 pams "que miren a Golmés", havien de ser mantinguts en bon estat, i s'havia de permetre que els ramats que pastuessin al terme s'hi refugiessin. La part principal de l'establiment eren però quatre peces de terra, amb un total de 100 jornals, i el dret a construir una casa, era i corral. L'emfiteuta tenia l'obligació de sembrar dites terres; si ho deixava de fer durant tres anys, l'establiment seria declarat nul. El cens a pagar era de 5 lliures a l'any. Més tard Gomar devia obtenir altres establiments, ja que al *Cobradorio* se li reclamaven un total de 177 lliures 4 sous i una tassa d'aigua, per un total de 186,92 jornals.¹⁵

Pere de Gomar i Tarroja era, segons la tradició, fill d'un marxant de Bellpuig,¹⁶ segurament el Francesc de Gomar de les sitges del qual el governador Gregorio

11. En aquell moment Fèlix Polc Fernández de Córdoba, Cardona i Aragó.

12. Biblioteca de Catalunya, Fullets Bonsoms, núm. 6334.

13. El plet no ens interessa ara més que per aquesta notícia. La sentència va ser favorable al duc de Sessa, però actualment la partida de Sarcènit forma part del terme municipal del Poal.

14. El segon cognom és conegut gràcies a un document inserit en el Plet núm. 1378, ja citat.

15. Desglossat així: 170 ll. 6 diners per 174 jornals de terra; 6 s. 10 diners per 2 jornals 5 porques; i la tassa d'aigua per 10 jornals 6 porques.

16. La notícia procedeix del *Libre de la Consueta de Utxafava. En lo cual se posan las Obligacions y drets del Sr. Rector de dita Parroquia. Ames se posa alguna noticia de la historia de Utxafava y algunas notas convenientes* (Rectoria d'Utxafava), p. 53. La consuetud va ser iniciada per Josep Duocastella i Pallerols, rector d'Utxafava des del 13 de juny de 1877, home meticulós, bon observador i remenador dels papers que tenia a disposició. Les informacions d'aquesta font són de gran interès pel coneixement de la formació del poble.

de Castro va prendre 346 quarteres de blat per compte del rei l'any 1646; una tal quantitat gairebé només podia respondre a l'arrendament de la baronia. Com veurem, Pere de Gomar es movia també en l'entorn del senyor i tenia com a mínim aspiracions a la noblesa¹⁷ que difícilment haurien estat a l'abast d'un candeler de cera. D'altra banda, les terres de Sarcènit no consten en les possessions posteriors de Pere de Gomar.¹⁸ Per tant sembla que les probabilitats s'inclinen més aviat a considerar-los com a dos personatges diferents, potser parents, però que podien ser simplement homònims; Gomar era un cognom prou abundant a la zona.¹⁹ En tot cas, el 1701 Pere de Gomar obtingué el càrrec de procurador del duc de Sessa a Catalunya, que mantindria fins a 1729²⁰ i que aniria seguit per un complicat plet per diferències en el passament de comptes.²¹

Un cop rebut l'establiment, Gomar féu construir la casa, que estava ja acabada el 1699, en la qual va ser acusat anys més tard d'haver usat les teules dels coberts,²² i també una capella.²³ Pels mateixos anys (1699) Gomar demanava permís per a tenir a Utxafava fins a 10 o 12 mules o eugues que poguessin pasturar pel terme; al·lega que paga de cens 5 lliures a l'any, mentre que abans només se'n treia una quarta part.²⁴

La guerra estroncaria momentàniament el repoblament d'Utxafava. El 1708, Pere de Gomar era a la presó a Barcelona, d'on s'escapà i anà a Lleida per a posar-se al servei de la causa borbònica; va ser nomenat capità de cavalleria i feia servir les seves tropes per a exigir el pagament de les rendes del duc de Sessa, en competència amb Josep Calvís, de Preixana, segrestador de la baronia de part del bàndol austriacista.²⁵

17. Pere de Gomar posseïa la carllania del Mas de Bondia, que li va ser segrestada el 1709, però no sabem quina era l'antiguitat de la possessió; ACA, Plet núm. 1378.

18. Ni al *Cobradorio* hi consta cap peça de terra establerta en aquesta partida, de manera que hem de suposar que va acabar quedant en mans dels senyors del Poal.

19. BACH, 1972: 127, dóna notícia de diferents Gomar a Castellnou de Seana i Bellpuig.

20. El comte de Llar cessà el 1698, substituït per Joan Baptista Tàpies, que al seu torn fou reemplaçat per Pere de Gomar, que exercí el càrrec fins al 1729, per a ser substituït per un altre membre de la família Tàpies, Baltasar de Tàpies. El patrimoni del duc de Sessa a Catalunya estava format per les baronies de Bellpuig i Palamós i unes cases a Barcelona, al carrer Ample.

21. El plet és molt llarg i complex (el volum fa més de trenta cm d'alçada) i és una impressionant font de notícies, si bé molt parcials i desordenades; ACA, Reial Audiència. Plets Civils. Plet núm.1378.

22. Fet que devia ser cert, perquè Gomar va basar la defensa en què per guardar les ovelles era millor un corral tancat que en part tancat i en part cobert, amb l'excusa que en cas de pluja totes les ovelles s'amunteguen a la part coberta i hi pot haver morts per ofegament. D'altra banda, de les 2.300 ovelles que podien pasturar al terme, només en cabien 600 als coberts. ACA, Plet, núm.1378.

23. La capella està dedicada a la mare de Déu de la Cabeza, patrona d'Andújar, a Andalusia, i es creu que va ser un regal de la duquesa a Pere de Gomar.

24. Segons notícies del Plet núm. 1378, Gomar tenia 2 eugues a Utxafava fins a 1726, n'hi posà dues més aquest any i 4 més i algunes vaques de cria el 1728.

25. Declaració posterior del mateix Gomar en el plet amb el senyor. ACA, Plet núm. 1378.

Les tropes de l'arxiduc van cremar la casa de Pere de Gomar a Bellpuig i també la casa i els coberts a Utxafava. No tenim dades posteriors sobre la casa de Bellpuig; la casa i els coberts d'Utxafava van ser reconstruïts ràpidament després de la guerra, de manera que el 1716 ja es podia tornar a posar la imatge a la capella, indicatiu que la reconstrucció s'havia completat.²⁶

El coneixement de l'evolució posterior de la reocupació de les terres i el repoblament d'Utxafava depèn bàsicament del *Cobradorio* de 1783 i el *Llibre de la Consueta*, ja citats, dues fonts de gran fiabilitat, però per desgràcia tardanes; també aporten algunes notícies els memorials i cartes produïts entorn a la construcció de l'església.²⁷

L'establiment de les terres dels termes d'Utxafava i els Obercs

En el *Cobradorio* consten com a establerts l'any 1775 (amb alguns pocs afegits posteriors) un total de 2521,25 jornals (1098,77 ha). dels quals 1880,42 jornals pertanyien a Utxafava i 640,83 als Obercs.²⁸ El terme actual té una extensió de 1931 ha, però inclou una part de l'Estany d'Ivars, de manera que podem considerar que gran part de la terra conreable estava establerta a finals del segle XVIII.

El ritme dels establiments ens és desconegut: només podem datar els establiments que van donar origen a les primeres cases del poble i els realitzats en el moment del capbreu de 1775 i en algun cas uns pocs anys més tard. Per la resta de terres, l'únic indicador mitjanament fiable és l'evolució del cens. A part de conreus antics amb cens en espècie, sabem que, com a norma, els primers anys es cedien les terres a un sou per jornal, a mitjan segle a 3 sous i el 1775 a 4: els cent jornals establerts a Pere de Gomar li costaven 100 sous, el 1748 el rector Duocastella, generalment ben informat, parla que la terra es cedia a 3 sous²⁹ i 4 sous és la norma en els establiments formalitzats en el capbreu de 1775, si bé se'n troben alguns a fors superiors.

El *Quadre 1* resumeix les terres cedides a cada cens; presenta però un problema: el *Cobradorio* descriu la tinguda i ubicació de cada peça de terra, però ajunta el cens global degut per cada propietari. El resultat és que molts propietaris paguen censos que resulten segurament d'una barreja d'establiments fets en moments diferents a fors diferents; d'altra banda, alguns propietaris apareixen més d'un cop, fet que hem d'interpretar com la possessió de terres afegides amb

26. Segons el mateix Gomar, potser curant-se en salut de les acusacions anteriors, la restauració es va fer amb fusta portada de Tèrmens i teules comprades a Bellpuig ACA, Plet núm. 1378.

27. Arxiu Comarcal de Cervera. Papers Dalmases.

28. La part del *Cobradorio* destinada als Obercs inclou també les terres conreades a la partida de la Novella sota senyoria del duc; la resta de la Novella pertanyia al Gran Priorat de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem. Segueixo la distinció del *Cobradorio*, sense diferenciar les terres de la Novella de les dels Obercs.

29. *Llibre de la Consueta...* p. 64.

posterioritat al capbreu anterior a causa de nous establiments, herències, dots o compres.³⁰ A la inversa, es poden rastrejar repartiments o cessions parcials d'alguns establiments, que figuren a nom de diversos germans; per tant, la situació de 1775 no és una reproducció fidel dels establiments originaris,³¹ però segurament ens en dóna una visió prou aproximada.

Quadre 1

	UTXAFAVA		OBERCS		TOTAL	
	emfiteutes ³²	jornals	emfiteutes	jornals	emfiteutes	jornals
sense cens en diners ³³	2	53,18	8	34,67	10	87,85
< 1 sou per j.	4	222,00	6	77,50	10	299,50
1 s./j.	30	311,75	23	189,50	53	501,25
entre 1 i 2 s./j.	8	204,75	4	52,58	12	257,33
2 s j.	2	14,00	0	0,00	2	14,00
entre 2 i 3 s./j.	10	392,49	2	81,17	12	473,65
3 s./j.	12	79,08	9	78,83	21	157,92
entre 3 i 4 s./j.	3	254,50	1	5,50	4	260,00
4 s./j.	44	313,25	16	88,58	60	401,83
> 4 s./j.	3	35,42	3	32,50	6	67,92
TOTAL	118	1880,42	72	640,83	190	2521,25

Les terres que no paguen un cens fix en diner i que per tant deuen respondre a terres tingudes des d'abans del segle XVIII eren 41,5 jornals que posseïa Francesc Segarra i Mora d'Ivars i els 10,5 jornals posseïts per Pere de Gomar a Utxafava i que no sembla que formessin part de la cessió original,³⁴ pels quals els emfiteutes pagaven com a únic cens una tasa d'aigua, o sigui del mer reconeixement del domini. D'altra banda, el mateix Segarra hi afegia encara 1,08 jornals més al cens de dues gallines.³⁵ Els cens en blat eren una quartera i 6 quartans de blat que Manuel Niubò i Carrera, de Castellnou, pagava per 11,5 jornals als Obercs. Dues peces més als Obercs, totes dues d'1,75 jornals de tinguda, paga-

30. Com és prou sabut, la millor manera de realitzar un capbreu era tenint davant l'anterior i fent els canvis de titularitat necessaris, ja fos d'una peça de terra o de tot un patrimoni. Per això alguns emfiteutes surten diverses vegades en el mateix capbreu i pel mateix terme.

31. N'hi ha prou amb veure els canvis que figuren al mateix *Cobradorio* amb data posterior a 1783, que no he tingut en compte.

32. El nombre d'emfiteutes de la suma final és més gran que el real perquè alguns tenen terres a diversos censos i que per tant consten per separat.

33. A Utxafava l'únic cens en espècie és una tasa d'aigua. Als Obercs, 9 gallines i 1 quartera, 9 quartans i 2 quartes de blat que procedeixen d'un cens d'una quartera 6 quartans i dos de 7 quartes, que sumen, en el resum del *Cobradorio*, una quartera, 9 quartans i 2 quartes. Això indica que es tracta d'una quartera de 12 quartans, cadascun d'ells de 4 quartes, compatible amb la quartera de Lleida de 73,36 l i potser també amb la de Tàrraga. Amb la quartera de Lleida de 73,36 l, serien 131,43 litres.

34. Es tractava segurament d'una adquisició posterior.

35. Com a mínim una de les gallines podia ser pagada pel dret a construir una cabana, ja que acostuma a ser la prestació demanada a canvi d'aquest permís.

ven també censos en blat, però molt més baixos, 7 quartes cada peça. De fet, tots els pagaments en gra podrien sortir d'un únic establiment, atès que tots els posseïdors porten el cognom Carrera: a més de Manuel Niubò i Carrera, ja citat, es tracta de Manuel Galitó i Carrera i de Ramon Carrera i Xinxó. Els censos en gallines³⁶ sumen un total de 9 gallines pagades per cinc emfiteutes (3 de Golmés i 2 de Castellnou de Seana) a canvi de 19,67 jornals de terra.

L'evolució dels censos en diner, tal com apareixen al *Quadre 1* sembla indicar una clara demanda de terra a la primera meitat del segle XVIII, tant per la proporció de terra cedida a un sou per jornal (o menys), com per la rapidesa amb què es devia fer el salt dels censos d'un a 3 sous per jornal: encara que hi pot haver establiments a 2 sous per jornal amagats en els censos a for no exacte, el fet que només 14 jornals figurin al for de dos sous exactes permet conjeturar que no es devia establir gaire terra a aquest cens.

En tot cas, com he dit, els tres sous per jornal eren ja reclamats a mitjan segle i tampoc no es devia tardar massa a passar als 4 sous: fins i tot a aquest for, la terra era desitjada: de fet és el for exacte al qual més emfiteutes pagaven més terra. La conjunció de creixement agrari i alça de preus en devien ser les causes; sobta una mica que generalment els establiments a 4 sous són lots comparativament petits: l'extensió de terra establerta a un i a quatre sous per jornal era pràcticament la mateixa, però a quatre sous els emfiteutes són la meitat més, sovint amb establiments molt petits: mentre a 1 sou per jornal no hi ha cap establiment inferior a 2 jornals i el 87,5 % superen el 10 jornals, a 4 sous per jornal el 29,55 % dels establiments no arriben als 2 jornals i només el 22,72 % superen els 10 jornals.

Una altra constatació és que els Obercs es van ocupar molt més de pressa que Utxafava: a un sou o menys per jornal s'havien establert el 47,07 de les terres contra el 31,21 % a Utxafava, mentre que entre 3 i 4 sous (inclòs aquest darrer cens), les proporcions respectives són 30,19 contra 14,68 %. La comparació del nombre d'emfiteutes dóna resultats encara més diferents.

La procedència dels emfiteutes

La immensa majoria dels obtentors de terres a Utxafava i els Obercs procedien dels pobles veïns, sobretot de Castellnou de Seana, Golmés i Ivars, alguns dels quals habitaven ja a Utxafava el 1783. La presència d'emfiteutes d'altres llocs és gairebé testimonial, si bé sobta la relativa importància de propietaris de pobles de la vall del Corb (Ciutadilla, Sant Martí de Maldà, Llorenç de Maldà o Guimerà).

36. No comptabilitzo els pagaments en gallines acompanyats de censos en diners; la major part indiquen pagaments pel dret a construir cases o cabanes i possiblement aquest és també l'origen dels pocs que no ho indiquen.

La resta la componen unes poques terres en mans d'un descendent dels Gomar que residia a Bellpuig, d'uns pocs emfiteutes dels pobles també limítrofs de Linyola i Mollerussa i alguns establiments més dispersos, segurament resultat del pagament de dots o legítimes.³⁷ El resum dels emfiteutes de cada lloc i dels jornals que posseïen figura al *Quadre 2*.

Quadre 2

	UTXAFAVA			ALBERGS			TOTAL		
	emfit.	jornals	censos	emfit.	jornals	censos	emfit.	jornals	censos
Castellnou de Seana	29	498,00	1045,08	18	200,83	394,25	38	698,83	1439,33
Ivars d'Urgell	33	485,33		987,50			33	485,33	987,50
Utxafava	5	417,83	1296,17	5	92,33	349,50	6	510,17	1645,67
Cervera	1	186,92	177,33				1	186,92	177,33
Golmés	12	128,00	375,42	25	248,92	364,42	34	376,92	739,83
Ciutadilla	2	61,67	127,75	2	40,50	117,25	2	102,17	245,00
Mollerussa				2	29,25	38,58	2	29,25	38,58
Linyola	2	25,00	95,00				2	25,00	95,00
Sant Martí de Maldà				1	25,00	25,00	1	25,00	25,00
Bellpuig	2	19,42	74,83				2	19,42	74,83
Seana	2	17,17	68,67				2	17,17	68,67
Vilanova	1	13,50	54,00				1	13,50	54,00
Tàrrega	1	10,50	10,50				1	10,50	10,50
Llorenç de Maldà	1	5,08	8,33	1	4,00	4,00	1	9,08	12,33
Espluga Calba,1'	1	9,00	9,00				1	9,00	9,00
Guimerà	1	3,00	12,00				1	3,00	12,00
TOTAL	93	1880,42	4341,58	54	640,833	1293	129	2521,25	5634,58

Encara que el quadre doni la preeminència a Castellnou de Seana, de fet, la major part de la terra era tinguda per les cases i propietaris d'Utxafava, ja que el propietari de Cervera era el descendent de Pere de Gomar, de manera que afegint les seves terres a les de la resta d'habitants d'Utxafava sumarien 604,75 jornals.

El repartiment de la propietat útil

El nombre total d'emfiteutes amb terres a Utxafava i els Obercs és de 127, amb una mitjana de 19,87 jornals i un cens mitjà de 44,37 sous; però aquestes xifres no tenen gaire sentit: la dispersió és molt gran: dels 186,92 jornals de Ramon de Gomar, de Cervera, propietari útil de la Casa Vella, a les 2 porques (0,67 jornals) concedides a Francesc Roig, de Seana. Els 10 posseïdors de més de 50 jornals reunien més del 45 % de la terra i pagaven encara una part més gran

37. Els 13,5 jornals en mans de Maria Cots i Marvà, esposa de Francesc Cots de Vilanova, en podrien ser un bon exemple: els Marvà surten com a emfiteutes a Ivars.

del cens. Més encara, dels cinc posseïdors de més de 100 jornals, només un, Pere Màrtir Niubò i Segués, no tenia casa a Utxafava. A l'altre extrem, cal tenir present que la major part dels establiments petits no són més que el complement a les terres posseïdes pels seus obtentors en altres llocs i per tant seria erroni pensar en un gran esmicolament de la propietat.³⁸

El poblament d'Utxafava

Segons la *Consueta*, fins al 1690 estaven despoblats tant Utxafava com els Obercs, sense altra edificació que alguns corrals i coberts per als pastors; només hi havia dues cases habitades als Obercs; la masia "del Felip de Golmés" (segurament Felip Arnaldo) i una altra, molt possiblement la casa de la Novella (l'actual Novella Alta).

Com hem dit, el 1695 es començà a construir la Casa Vella, però fins cap a 1748 no hi hagué cap nova construcció: aquest any és el que figurava a la llinda de la porta de la Casa de Dalt, anomenada més tard cal Senyor, construïda per Josep Galitó, de Castellnou. Segons el memorial de la Unió de Preveres de Bellpuig, ja citat, el 1747 Josep Galitó³⁹ va obtenir l'establiment de 10 peces de terra que en conjunt feien 40 jornals i escaig i la facultat per a construir la casa; el 1783 en posseïa 161,5, tot i haver cedit una part de la propietat al seu fill hereu, com veurem després. Durant gairebé vint anys Utxafava no tingué més que les dues cases, la Vella i la de Dalt. El 1765 va ser Anton Teixidó, originari de Golmés, qui va obtenir l'establiment de 100 jornals i el permís per a construir la casa, que construï de seguida. El 1783 havia també augmentat la seva propietat útil fins a 150,33 jornals. Anton Teixidó i la seva esposa Cecília Boldú no tingueren fills i crearen amb els seus béns un benefici eclesialístic per a un capellà de la seva família, d'on sortiria el nom de la Casa del Benefici amb que seria coneguda posteriorment.⁴⁰

L'any 1768 Antoni Monfà, d'Ivars, obtingué també el dret a construir una casa, a partir d'un establiment molt petit, segurament inferior als 9 jornals de terra,⁴¹ que al *Cobradorio* serien ja 59,5 jornals. Segons el mateix memorial, la casa, situada vora el camí de Bellpuig a Balaguer, estava en mans d'un mitger, Antoni Bisa, i feia d'hostal.⁴²

La llista de les cases anteriors al capbreu de 1775 es clou amb cal Manel, construïda per Manel Galitó, hereu de la Casa de Dalt, que el 1771 va preferir cons-

38. La llista completa de propietaris es pot veure a l'Apèndix A.

39. Segons el *Llibre de la Consueta...*, era un cabaler de cal Galitó de Castellnou de Seana.

40. Anton Teixidó morí el 1791 i la seva esposa Cecília Boldú el 1815, moment en que es pogué pos-sessionar del benefici el seu nebot Jaume Boldú *Llibre de la Consueta...*, p. 71.

41. El memorial de la Unió de Preveres diu que rebé "una peça de tres jornals i dues mes".

42. Antoni Bisa, també d'Ivars, consta al *Cobradorio* com a propietari útil de 7,5 jornals.

truir-se casa pròpia a conviure amb la madrastra. Al *Cobradorio* Manuel Galitó consta amb 175,5 jornals, una mica més que el seu pare; d'on procedien aquestes terres? si eren una deïxa del pare, haurien significat un creixement impressionant de la casa de Dalt i la partició de les seves terres entre pare i fill. El fet que el memorial de la Unió de Preveres digui que pare i fill van renyir i l'examen del *Cobradorio* i dels fets posteriors m'inclina més aviat a pensar que Manuel Galitó devia obtenir també establiments importants. La seva declaració consta de tres blocs, dos a Utxafava i un als Obercs; el més gran, 113,5 jornals a Utxafava, pagava un cens mitjà de 3,63 sous, que indicaria en principi establiments posteriors a 1748; la resta, tant a Utxafava com als Obercs, pagaven 4 sous per jornal, de manera que podem considerar que la major part de les terres de cal Manel havien estat obtingudes per Manuel Galitó.⁴³

Entre l'any del capbreu i el del *Cobradorio* es construí cal Valls, el 1779; el rector no ho diu, però es tractava de la casa de Domènec Valls, de Ciutadilla, el qual consta que pagava una gallina per la facultat de fer-se una casa. Valls era en aquell moment el vuitè propietari, a Utxafava i els Obercs, amb 77,17 jornals de terra, però els anys següents va ser el principal comprador de terres en aquests termes. La casa era per posar-hi masovers (el rector diu que "en esta no hi estan los amos"), però Valls tenia a més altres parcers.

Queda un darrer propietari resident a Utxafava al qual no se li coneix casa: el matrimoni format per Ramon Pocallet i Francesca Pocallet i Ferrer, posseïdors de 25,5 jornals. El memorial ens dóna també l'explicació: el 1750 Coloma Ferrer, vídua, la filla Francesca i l'espòs d'aquesta Ramon Pocallet vivien a la Casa Vella, d'on eren mitgers.⁴⁴

El poble havia crescut prou de pressa i, com no deixa d'observar el rector, algunes de les cases eren bastant riques,⁴⁵ de manera que el 1771 trobem la primera petició per a disposar de capellà, comproment-se a construir una església.⁴⁶ De moment, el 1781 obtingueren el nomenament d'un vicari i el dret a utilitzar com a església la capella de la Casa Vella, mentre s'imposaven un qua-

43. Els fets posteriors semblen corroborar-ho: segons mossèn Duocastella, Manuel era hereu pels capítols matrimonials dels seus pares, però la madrastra obtingué que el seu pare deixés la casa de Dalt i moltes terres al seu fill Melcior i abundants deixes a altres fills o bé a institucions eclesiàstiques, de manera que a la mort del seu pare el 1793 Manuel Galitó impugnà el testament i finalment arribaren a una concòrdia per la qual Manuel recuperava part de les terres; el rector considera que Manel Galitó era "riquíssim". En canvi, pare i fill van donar conjuntament el 1781 el terreny per a construir l'església; *Llibre de la Consueta...*, p. 69.

44. La manera de citar els personatges indica que la titular era la Coloma Ferrer. Les terres estan unes a nom de Francesca Pocallet i Ferrer i les altres de Ramon Pocallet i l'esposa Francesca. Abans que els Ferrer i els Pocallet i potser algun o alguns altres que em són desconeguts, el primer mitger de la Casa Vella va ser Josep Vilalta, de 1695-1728; possiblement és pare o parent d'algun dels Vilalta amb terres a Utxafava, però resulta impossible dir de qui.

45. *Llibre de la Consueta...*, p. 55.

46. AHCC. Fons Dalmases. Carta de 16 de novembre de 1771 al Visitador episcopal de Solsona.

rantè de les collites per a subvenir a la construcció del temple parroquial.⁴⁷ Les coses no foren tan senzilles i l'església trigà a construir-se,⁴⁸ però el que ens interessa és la voluntat de formar poble que l'erecció de l'església representava.

Conclusions

L'establiment de les terres d'Utxafava al llarg del segle XVIII és un procés paral·lel a la cessió emfitèutica d'altres erms tradicionals de la zona.⁴⁹ Les raons s'han de buscar en l'impressionant creixement demogràfic del segle XVIII i a la demanda de cereals estimulada pel creixement de la demanda, tant de la naixent concentració industrial de Barcelona com de les zones de predomini del conreu de la vinya. Com a conseqüència d'aquests establiments, a les Terres de Ponent es recuperaren tres pobles, el Pedrís (terme municipal actual de Bellcaire d'Urgell), la Guàrdia (Tornabous) i Utxafava (Vilasana).

La decisió dels senyors de cedir les terres en establiment no va poder ser més oportuna pel futur de la zona: al cap de pocs anys la legislació liberal, començant per les Corts de Cadis, hauria convertit aquestes terres en latifundis propietat dels senyors.

Com a tot arreu, l'extensió dels contractes emfitèutics variava molt (de cent a uns pocs jornals i fins i tot en alguns casos menys d'un jornal); aquestes diferències es devien sobretot a dues raons: en el cas de grans extensions, la capitalització prèvia, ja que posar en marxa una gran explotació requeria animals de treball, excedents de cereals per la llavor i diners per pagar mossos i altres treballadors, en definitiva un desemborsament que només uns quants podien suportar. Pel que fa als establiments petits, els hem de considerar més aviat un complement a altres terres tingudes en domini útil o parceria.

47. El primer arrendament del quarantè, per cinc anys, va ser de 2.500 lliures, o sigui de 500 lliures a l'any, que representa un valor de les collites afectades (cereals, vi i oli) d'un mínim de 20.000 lliures; en realitat pràcticament el doble, ja que els arrendataris tenint en compte les despeses i el seu benefici venien a oferir més o menys la meitat del valor esperat (FELIU, 1985). Com que la quantitat recaptada no era suficient per a acabar la construcció, es feu un segon arrendament per tres anys, 1790-1792, els dos primers al quarantè i el darrer al vuitantè, amb una oferta pràcticament igual (496,4 lliures l'any pel quarantè). De tota manera l'obra de paleta va ser rematada per una quantitat lleugerament inferior a la de la primera subhasta: el mestre de cases Pasqual Ribalta, de Castellnou de Seana, es comprometé a completar la construcció per 2447 lliures 6 sous i 6 diners, si bé la fusta i ferro anava a part; *Llibre de la Consueta...* p. 47.

48. El quarantè no rendia prou i tampoc no hi va haver sempre prou entesa entre el senyor, el bisbe de Solsona i la Unió de Preveres de Bellpuig, de la qual depenia el terme i que temia perdre part dels seus ingressos; d'altra banda les dues cases del terme de la Novella més properes al Palau d'Anglesola i que pertanyien al domini de l'Orde de Malta van decidir no col·laborar, ja que la nova església els quedava molt lluny i es van afegir a la parròquia del Palau d'Anglesola. Finalment l'església va poder ser consagrada el 1790 (*Llibre de la Consueta...* p.58-60).

49. FELIU, 1990: 72-78. VICEDO, 1991: 242-257.

Apèndix

propietaris	lloc	jornals	cens	mitjana
Gomar, Dn Ramon de, hereus	Cervera	186,92	177,33	0,95
Galitó, Manuel	Utxafava	175,50	656,0	03,74
Galitó, Josep	Utxafava	161,50	458,00	2,84
Teixidó, Anton	Utxafava	150,33	463,42	3,08
Niubò i Segués, Pere Màrtir	Castellnou	147,92	456,92	3,09
Arnaldo, Felip	Golmés	93,50	94,50	1,01
Valls, Domènec	Ciudadilla	77,17	196,50	2,55
Monfà, Anton	Ivars	59,50	172,00	2,89
Vilalta, Pere	Castellnou	51,50	133,00	2,58
Niubò i Ferrer, Manuel	Castellnou	50,17	81,67	1,63
Vilalta i Torres, Josep	Golmés	43,00	60,00	1,40
Segarra, Mora, Francesc	Ivars	42,58		
Vilalta i Cisteré, Josep	Castellnou	37,92	46,67	1,23
Entrellardat, Josep	Ivars	32,00	32,00	1,00
Mo, Josep, hereus	Ivars	29,50	29,50	1,00
Balaguer, Josep	Castellnou	29,25	41,50	1,42
Vilalta, Domènec	Castellnou	29,00	33,42	1,15
Niubò i Gasol, Josep	Castellnou	27,75	36,75	1,32
Llobera, Jaume	Ivars	27,50	53,25	1,94
Arquer, Magdalena, hereus	Golmés	27,25	109,00	4,00
Arnaldo, Felip, usufructuari d'A. I Roig, Teresa esposa	Golmés	27,00	27,00	1,00
Giné, Jeroni	Castellnou	27,00	70,00	2,59
Savall, Ramon	Ivars	26,00	62,00	2,38
Pocallet, Ramon i P. i Ferrer Francesca esposa	Castellnou	25,50	68,25	2,68
Farré, JoanS. Martí	Maldà	25,00	25,00	1,00
Gasull, Anton	Ciudadilla	25,00	48,50	1,94
Marvà, Agustí	Ivars	25,00	100,00	4,00
Carrera i Bresolí, Francesc	Castellnou	22,25	31,00	1,39
Segarra, Blasi	Ivars	22,00	60,00	2,73
Bosch, Francesc	Ivars	21,50	64,50	3,00
Suñer, Simó i S. i Farnós, Anna M, esposa	Castellnou	21,50	26,00	1,21
Vilalta, Aleix	Golmés	20,83	37,00	1,78
Niubò i Carrera, Manuel	Castellnou	20,50	36,00	1,76
Duart, Joaquim	Linyola	20,00	80,00	4,00
Niubò i Urgell, Joan	Castellnou	19,50	27,00	1,38
Galitó, Ramon	Ivars	19,00	49,00	2,58
Niubò i Urgell, Antoni	Castellnou	18,50	30,50	1,65
Vilalta, Josep	Golmés	18,50	18,50	1,00
Galitó i Carrera, Manuel	Castellnou	18,00	54,00	3,00
Costafreda, Isidre	Mollerussa	17,25	26,25	1,52
Vilamajor, Antoni	Bellpuig	17,00	68,00	4,00
Porta, Maria	Seana	16,50	66,00	4,00
Bosch, Ramon	Ivars	16,00	40,00	2,50
Carrera, Joan	Castellnou	15,50	20,00	1,29
Ferrer, Anton	Ivars	15,00	60,00	4,00

Pedró, Isidre	Ivars	15,00	15,00	1,00
Rubió, Josep	Ivars	14,75	14,75	1,00
Niubò, Anton	Castellnou	14,67	4,00	0,27
Niubò i Carrera, Blasi	Castellnou	13,75	13,75	1,00
Cots i Marvà, Maria, esp Cots, Francesc	Vilanova	13,50	54,00	4,00
Martí i Porta, Anton	Castellnou	12,50	20,00	1,60
Teixidó, Josep	Golmés	12,33	49,33	4,00
Giné, Josep	Castellnou	12,25	49,00	4,00
Font, Ramon i F. i Solsona, Cecília	Mollerussa	12,00	12,33	1,03
Perles, Andreu	Ivars	11,50	11,50	1,00
Serret, Pere	Ivars	11,00	11,00	1,00
Boldú, Bonaventura	Utxafava	10,58	49,00	4,63
Cisteré, Josep	Golmés	10,58	10,33	0,98
Castellana i Llopis, Francesc	Tàrrega	10,50	10,50	1,00
Bisa, Manuel	Golmés	10,00	30,00	3,00
Bressolí, Francesc	Ivars	10,00	10,00	1,00
Llobera, Josep	Ivars	10,00	20,00	2,00
Balcells, Ramon	Espluga Calva	9,00	9,00	1,00
Llobera, Frances	Ivars	9,00	15,00	1,67
Carrera, Sebastià	Castellnou	8,83	14,33	1,62
Niubò i Carrera, Josep	Castellnou	8,75	35,00	4,00
Abbou, Silvestre	Golmés	8,50	34,00	4,00
Confraria Sant Blasi, administr.	Castellnou	8,00	32,00	4,00
Grayoles, Josep	Ivars	8,00	8,00	1,00
Martí, Andreu i M. I Llobera, Magdalena esposa	Ivars	8,00	8,00	1,00
Morera i Bargué, Ramon	Golmés	8,00	8,00	1,00
Saltó i Arquer, JoanLlorenç	Maldà	8,00	8,00	1,00
Auger, Joan pvre vic Golmés	Golmés	7,50	38,00	5,07
Bisa, Anton	Ivars	7,50	24,00	3,20
Calbís i Culleré, Miquel	Golmés	7,50	7,50	1,00
Galitó, Cosme	Castellnou	7,50	1,50	0,20
Sol, Ramon	Golmés	7,33	29,33	4,00
Torrelles, Isidre	Golmés	7,25	11,00	1,52
Niubò i Estalella	Castellnou	7,00	7,00	1,00
Savall, Anton	Ivars	7,00	7,00	1,00
Vilalta, Miquel	Golmés	7,00	35,00	5,00
Gassó, Rafael i G. i Gener, Teresa	Castellnou	6,25	10,00	1,60
Claret i Tarròs, Rosa	Castellnou	6,00	6,00	1,00
Moixó, Joan	Ivars	6,00	24,00	4,00
Solé i Jover, Ramon	Golmés	6,00	18,00	3,00
Torras, Pau	Castellnou	6,00	6,00	1,00
Vidal, Josep	Ivars	6,00	24,00	4,00
Vilalta i Sol, Aleix	Golmés	6,00	19,00	3,17
Jovells, Josep	Golmés	5,50	19,50	3,55
Giné, Sebastià	Linyola	5,00	15,00	3,00
Niubò i Ferrer, Pere Màrtir	Castellnou	5,00	5,00	1,00
Torrescassana, Anton	Ivars	5,00	20,00	4,00
Niubò i Segués, Anton	Castellnou	4,83	19,33	4,00
Vilalta i Cisteré, Aleix	Golmés	4,83	4,33	0,90

Niubò, Jaume	Castellnou	4,50	4,50	1,00
Carrera i Xinxó, Maria	Castellnou	4,00	4,00	1,00
Cerimanya, Andreu	Castellnou	4,00	4,00	1,00
Cots, Ramon	Golmés	4,00	12,00	3,00
Llobera, Pere	Ivars	4,00	8,00	2,00
Monfà, Miquel	Ivars	4,00	12,00	3,00
Morera, Josep	Golmés	4,00	10,00	2,50
Rovinat, Francesc	Golmés	4,00	4,00	1,00
Serret, Anton	Ivars	4,00	12,00	3,00
Serret, Felip	Ivars	4,00	12,00	3,00
Vilalta i Cisteré, Aleix tutor fills	Golmés	4,00	4,00	1,00
Vilalta, Pau	Golmés	4,00	8,50	2,13
Cisterer, Maria	Golmés	3,25	13,00	4,00
Capdevila i Boleda, Mariana	Guimerà	3,00	12,00	4,00
Caus, Ignasi	Ivars	3,00	3,00	1,00
Moragues i Segué, Josep	Golmés	3,00	0,00	0,00
Morera i Simó, Josep	Golmés	3,00	12,00	4,00
Sellés, Marià	Castellnou	3,00	3,00	1,00
Trell, Valeri	Castellnou	3,00	6,00	2,00
Sol, Ramona	Golmés	2,75	11,00	4,00
Cisteré, Anton	Golmés	2,50	0,00	0,00
Niubò i Niubò, Ramon	Castellnou	2,50	7,50	3,00
Rovinat, Joan	Golmés	2,50	0,00	0,00
Gomar, Dn Ramon de	Bellpuig	2,42	6,83	2,83
Claret, Ramon	Castellnou	2,25	9,00	4,00
Segarra i París, Francesc	Ivars	2,00	6,00	3,00
Carrera i Xinxó, Ramon	Castellnou	1,75	0,00	0,00
Galitó i Carrera, Manuel i G. Cecília esposa	Castellnou	1,75	0,00	0,00
Mo, Jaume	Ivars	1,50	6,00	4,00
Gassó, Rafael	Castellnou	1,25	5,00	4,00
Saltó, Joan Llorenç	Maldà	1,08	4,33	4,00
Roig, Francesc	Seana	0,67	2,67	4,00

Bibliografia

ARGILÉS ALUJA, Caterina (1995). "Evolució dels preus lleidatans a la baixa edat mitjana (1362-1500)". *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, VI, p. 21-59.

BACH RIU, Antoni, pvre. (1972). *Bellpuig d'Urgell i la seva antiga baronia al Pla d'Urgell*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.

FELIU, Gaspar (1985). "El negocio de los arrendamientos señoriales; examen de un libro de cuentas". *Revista de Historia Económica*, III, 1, p. 31-54.

— (1990). El règim senyorial a l'Edat moderna. L'exemple del Pla d'Urgell. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.

— (2004, en premsa). "La baronia d'Utxafava (1283-1422)". *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 25.

IGLÉSIES, Josep (1991). *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*. Vol. II, Barcelona: Fundació Vives Casajoana.

— (1998). "El fogatjament de 1515" (a cura de Gaspar Feliu), *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, IX, p. 23-85.

TORRES GROS, Jaume (1984). *Història de Vila-sana (baronia d'Utxafava)*. Bellpuig: Ajuntament de Vila-sana.

VICEDO, E. (1991). *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents: producció, propietat i renda*. Barcelona: Crítica.